

ΜΥΚΗΝΕΣ

(Αποσπάσματα από την έκδοση του Κοινωφελούς Ιδρύματος Ιωάννη Σ. Λάτση: ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΜΥΚΗΝΕΣ. 2015)

Ο ΤΟΠΟΣ

Ο τόπος περισσότερο από κάθε άλλο παράγοντα πρέπει να καθόρισε τη μοίρα των Μυκηνών. Στη βορειοανατολική απόληξη του αργολικού κάμπου, μιας διαχρονικά εύφορης πεδιάδας που ακουμπάει στη θάλασσα προς το νοτιά και προστατεύεται από τις οροσειρές του Αραχναίου στα ανατολικά και του Αρτεμισίου στα δυτικά, ένα χαμηλό έξαρμα παραφυλάει το άνοιγμα των βουνών προς το βοριά.

Εν “μυχῷ Ἄργεος ἵπποβότοιο” τοποθετεί ο Όμηρος (Οδύσσεια, γ 263) το βασίλειο του Αγαμέμνονα και είναι σαν να το βλέπει στη σκιά των απόκρημνων λόφων του Προφήτη Ηλία και της Σάρας που ως κέρατα καθοσιώσεως το προστατεύουν από βορρά και νότο, ενώ δύο βαθιές χαράδρες η Κοκορέτσα και ο Χάβος το κάνουν απροσπέλαστο.

Αυτό το αποκομμένο κομμάτι γης που υψώνεται 278 μ. από τη θάλασσα και έχει πρόσβαση μόνο από τα δυτικά θα ήταν σχεδόν αθέατο και θα εμφανιζόταν στον περαστικό μόνο αφού το πλησίαζε, πριν το στεφανώσουν οι Κύκλωπες με τα επιβλητικά τους τείχη.

Από την κορυφή της ακρόπολης η θέα ήταν απρόσκοπτη μόνο προς το Άργος και τη νοτιοδυτική πλευρά του κάμπου. Αν όμως σκαρφάλωναν στο φυσικό παρατηρητήριο του Προφήτη Ηλία μπορούσαν να ατενίσουν ελεύθερα προς κάθε κατεύθυνση και να ορίσουν με το μάτι το βασίλειό τους.

Η επιλογή αυτού του τόπου από τον άνθρωπο δεν υπαγορεύτηκε μόνο από τη θέση του κοντά στην κύρια χερσαία διάβαση από την Κορινθία προς την αργολική πεδιάδα και τη θάλασσα. Αποφασιστικό ρόλο πρέπει να έπαιξε και το γεγονός ότι εκεί, στο μεταίχμιο βουνού και κάμπου, μπορούσε να καλλιεργήσει την εύφορη γη και να βοσκήσει τα κοπάδια στην ορεινή περιοχή. Μία φυσική πηγή νερού σε μικρή απόσταση, 360 μ. προς τα ανατολικά, στις

υπώρειες του λόφου του Προφήτη Ηλία, διασφάλιζε το πολυτιμότερο αγαθό για τη βιωσιμότητα του πληθυσμού.

Παρόμοιες θέσεις, βραχώδη εξάρματα στις δυτικές παρυφές του Αραχναίου με κατεύθυνση προς τη θάλασσα, το Ηραίο, η Μιδέα και τέλος η Τίρυνθα χρησιμοποιήθηκαν, φυσικά όχι τυχαία, για σημαντικές ανθρώπινες εγκαταστάσεις στους προϊστορικούς και ιστορικούς χρόνους.

ΕΝΑ ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

Σ' αυτήν την καίριας στρατηγικής σημασίας γωνιά του αργολικού κάμπου που ήλεγχε το πέρασμα από και προς την Κορινθία και την υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα και δέσποζε σε όλο το ζωτικό χώρο της περιοχής από τα βουνά ως τη θάλασσα, ο άνθρωπος εγκαταστάθηκε για πρώτη φορά στη **Νεολιθική εποχή** (7^η έως 4^η χιλιετία π.Χ.). Από την πρώιμη αυτή δραστηριότητα αλλά και από την εποχή που ακολουθεί, την **Πρωτοελλαδική** (3^η χιλιετία π.Χ.), διασώθηκαν λιγοστά, κυρίως κεραμικά, ευρήματα στην κορυφή του λόφου και στη δυτική κλιτύ, τα οποία δεν μας επιτρέπουν να ανιχνεύσουμε το μέγεθος και το είδος της εγκατάστασης, ούτε τη συνέχεια ή ασυνέχεια της κατοίκησης. Η ένδειξη ωστόσο των ευρημάτων πρέπει να οφείλεται στο γεγονός ότι στις Μυκήνες δεν υπήρξε οικισμός ή εγκατάσταση ανάλογη με τα μεγάλα πρώιμα αστικά κέντρα της Αργολίδας, όπως η Λέρνα και η Τίρυνθα.

Η εικόνα αυτή θα αλλάξει στα τέλη της 3^{ης} χιλιετίας π.Χ., κατά την τελευταία φάση της πρώιμης χαλκοκρατίας, την **Πρωτοελλαδική III** περίοδο (2200-1900 π.Χ.). Από τη στιγμή αυτή και μέχρι την ίδρυση των βασιλικών ταφικών περιβόλων Β' και Α' (1650-1600 π.Χ.), φαίνεται πως η κατοίκηση στις Μυκήνες αποκτά σταδιακά έκταση και οργάνωση και εποπτεύει το εκτεταμένο νεκροταφείο στην δυτική κλιτύ. Το λεγόμενο Προϊστορικό νεκροταφείο κατελάμβανε ολόκληρη την πλαγιά, η οποία χρησιμοποιήθηκε σε όλη τη διάρκεια της Μεσοελλαδικής εποχής (1900-1600 π.Χ.) αποκλειστικά για ταφική χρήση, αφήνοντας πάνω από 100 τάφους, απλής κατασκευής (λάκκους ή κτιστούς κιβωτιόσχημους) προορισμένους για μεμονωμένες ταφές, ως αδιάψευστους μάρτυρες για τη βαθμιαία αύξηση του πληθυσμού και τη

δημιουργία μίας ηγεμονικής δύναμης που στα τέλη του 17^{ου} αι. π.Χ. θα αναλάβει την εξουσία και τον έλεγχο όλης της περιοχής αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα το Άργος, το σημαντικότερο κέντρο της Αργολίδας κατά τη Μεσοελλαδική εποχή.

Η οικονομική και κοινωνική υπεροχή αυτών των ηγεμόνων θα προβληθεί σκόπιμα με την ίδρυση των δύο βασιλικών ταφικών περιβόλων Β' και Α' στα όρια του Προϊστορικού νεκροταφείου. Αυτοί θα σηματοδοτήσουν την έναρξη μιας νέας εποχής που θα λάβει το συμβατικό όνομα **«εποχή των λακκοειδών τάφων»** (17^{ος} -16^{ος} αι. π.Χ.).

Ποιοί ήταν όμως αυτοί οι ρωμαλέοι ηγεμόνες και κυρίως πώς απέκτησαν τον υπέρογκο πλούτο που τους επέτρεψε να αποσύρουν από την κυκλοφορία και να πάρουν μαζί τους στο ταξίδι για τον άλλο κόσμο, ανάμεσα σε άλλα τιμαλφή, πάνω από 14 κιλά χρυσού με τη μορφή εκπληκτικών έργων τέχνης, πολλά από τα οποία κατασκευάστηκαν πιθανώς από Μινωίτες τεχνίτες σύμφωνα με βασιλικές παραγγελίες και εξέφρασαν την ιδεολογία της ανερχόμενης νέας τάξης; Η φυσιογνωμία τους που διαφαίνεται μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα έχει κυρίως πολεμικά χαρακτηριστικά, όπως μαρτυρεί ο λαμπρός οπλισμός που βρέθηκε στους τάφους τους. Γνωρίζουμε όμως πως ήταν και ριψοκίνδυνοι ταξιδιώτες που αναζήτησαν ευγενή και πολύτιμα μέταλλα στην κεντρική και βόρεια Ευρώπη, ενώ προωθώντας τα πλούσια αγαθά που προέρχονταν από τη γεωργική παραγωγή και την κτηνοτροφία, όπως το κρασί, το λάδι και ενδεχομένως τα υφαντά, συνδέθηκαν στενά με τους Μινωίτες. Αυτοί πάλι γνώριζαν καλά τους θαλασσινούς δρόμους προς την Αίγυπτο και είναι πιθανό να τους οδήγησαν προς το ακμαίο Μέσο Βασίλειο. Ίσως εκεί λοιπόν να πλούτισαν οι πρώιμοι Μυκηναίοι θέτοντας τις πολεμικές τους αρετές στην υπηρεσία της ξενόφερτης στην Αίγυπτο δυναστείας των Υκσώς που κατέλαβε την εξουσία στα μέσα του 17^{ου} αι. π.Χ. Και επειδή τίποτα στην ανθρώπινη Ιστορία δεν είναι τυχαίο ή ξαφνικό θα πρέπει να δεχθούμε ότι οι Μυκηναίοι έχτισαν σιωπηλά αλλά συστηματικά στη διάρκεια των τριών αιώνων της μέσης Χαλκοκρατίας τη δύναμη που αντανακλούν τα κτερίσματα των βασιλικών ταφικών περιβόλων εξασφαλίζοντας για τα γένη τους πρωτεύουσα θέση όχι μόνο στην Αργολίδα

αλλά και σε ολόκληρη την Πελοπόννησο και δίνοντας το όνομά τους σε ολόκληρο το σπουδαίο πολιτισμό της ύστερης εποχής του Χαλκού.

Στον αιώνα που ακολουθεί (15^{ος} αι. π.Χ.) οι Μυκηναίοι κλιμακώνουν την προβολή της ηγεμονικής υπόστασής τους κατασκευάζοντας για τα μέλη των βασιλικών γενών έξι (6) μνημειώδεις Θολωτούς τάφους, υιοθετώντας πιθανά μία μορφή επίδειξης που πρώτοι καθιέρωσαν οι ηγεμόνες της Μεσσηνίας. Παράλληλα επιλέγουν ένα άλλο είδος τάφου για τα μέλη της λοιπής άρχουσας τάξης, τους θαλαμωτούς που έχουν εντοπισθεί σε 27 θέσεις γύρω από το λόφο της ακρόπολης των Μυκηνών. Το πλήθος, η έκταση και η διασπορά τόσο των νεκροταφείων των θαλαμωτών τάφων, όσο και των ομάδων των Θολωτών τάφων υποδεικνύει την οικονομική ευμάρεια της άρχουσας τάξης, η οποία κατοχυρώνει και οριοθετεί με την ίδρυση του νεκροταφείου του γένους της την έγγεια ιδιοκτησία της.

Η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται και ως **πρώιμη ανακτορική** εφόσον από τα λιγοστά οικοδομικά κατάλοιπα, που διασώθηκαν θαμμένα κάτω από τα μεταγενέστερα οικοδομικά συγκροτήματα και τις επεμβάσεις των ανακτορικών χρόνων, προκύπτει η ίδρυση ενός κεντρικού κτηρίου στην κορυφή της ακρόπολης, με προσανατολισμό B-N, που ήταν διακοσμημένο με τοιχογραφίες, χρησίμευε για επίσημες συνεστιάσεις και διεκδικεί το ρόλο της έδρας του ηγεμόνα.

Και είναι αυτοί οι πρώιμοι βασιλείς που εξαπλώνουν τις εμπορικές του δραστηριότητες σε δύση και ανατολή, μεταφέροντας τα δικά τους προϊόντα και τα πολύτιμα μέταλλα που έχουν προμηθευθεί απευθείας ή μέσω τρίτων και ανταλλάσσοντάς τα με εξωτικά υλικά απαραίτητα για την κατασκευή των αντικειμένων γοήτρου που απαιτεί η υψηλή κοινωνική τους θέση. Εντοπίζοντας τους εμπορικούς σταθμούς από τις δυτικές ακτές τις νότιας Ιταλίας μέχρι τη Χαλκιδική και τον Ελλήσποντο και φθάνοντας μέσω των Κυκλάδων και της Κρήτης στην Αίγυπτο, την Κύπρο και τις Συροπαλαιστινιακές ακτές βάζουν τις βάσεις για το εμπορικό δίκτυο των μεταγενέστερων ανακτορικών χρόνων.

Αξιολογώντας ιδιαίτερα τη σημασία της Κρήτης στο δίκτυο αυτών των ευρέων εμπορικών συναλλαγών, δεν προούνται από τις καλές σχέσεις που έχουν

αναπτύξει με τους Μινωίτες, εκμεταλλεύονται την ύφεση που ακολούθησε τις καταστροφές στο νησί, μετά την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας, και εγκαθιστούν μια μυκηναϊκή δυναστεία στην Κνωσό στα μέσα του 15^{ου} αι. π.Χ. ελέγχοντας ουσιαστικά όλο το νησί.

Έχοντας εδραιώσει τη θέση τους στην Ηπειρωτική Ελλάδα και με τεράστια ακτινοβολία στο εξωτερικό οι Μυκηναίοι φθάνουν στο απόγειο της ακμής τους, η οποία καταγράφεται στη εντυπωσιακή αναδιαμόρφωση όλης της ακρόπολης και της ευρύτερης γύρω περιοχής. Στους λεγόμενους **ανακτορικούς χρόνους** (14^{ος}-13^{ος} αι. π.Χ.) κατασκευάζονται με τη βοήθεια των γνώσεων των βασιλικών εταίρων από την αυτοκρατορία των Χετταίων τα «κυκλώπεια τείχη», ιδρύεται το μεγαλοπρεπές ανάκτορο με όλα του τα προσαρτήματα που σχετίζονται με τον έλεγχο της κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας (ανακτορικά εργαστήρια και αποθήκες, θρησκευτικό κέντρο), ενώ όσες λειτουργίες δεν χωρούν στο εσωτερικό της οχύρωσης εγκαθίστανται έξω και γύρω από την ακρόπολη, σε κτηριακά συγκροτήματα που έχουν φανερή εξάρτηση από το ανάκτορο. Η άρχουσα τάξη εξακολουθεί να θάβεται με πλούσια κτερίσματα στους θαλαμωτούς τάφους ή στους εντυπωσιακούς μνημειώδεις θολωτούς τάφους που φθάνουν τους εννέα μέχρι το τέλος της εποχής. Οι μυκηναίοι έμποροι κατακλύζουν με τα προϊόντα τους τις αγορές της μεσογείου, ενώ οι ηγεμόνες εξακολουθούν να επιδεικνύονται μέσω αντικειμένων, ακραιφνώς πλέον μυκηναϊκού ύφους, από πολύτιμα ή εξωτικά υλικά, τα οποία αναδεικνύουν οι εξειδικευμένοι τεχνίτες των ανακτορικών εργαστηρίων. Η πλούσια παραγωγή αποτελεί αντικείμενο κεντρικού διαχειριστικού ελέγχου που δαμάζεται με την καταγραφή των λογιστικών στοιχείων σε πήλινες πινακίδες της πρώιμης ελληνικής Γραμμικής Β' γραφής.

Η ακμή αυτών των δύο αιώνων, η παντοδυναμία και η εξέχουσα θέση που κατείχαν οι ηγεμόνες των Μυκηνών στο σύνολο του μυκηναϊκού κόσμου θα προσωποποιηθεί στην ιστορική μνήμη με τον αρχιστράτηγο των Ελλήνων στον Τρωικό πόλεμο, το μυθικό βασιλιά Αγαμέμνονα. Ο μύθος που κρύβει πάντα μια ιστορική αλήθεια θα επιλέξει αυτόν τον ατρόμητο άνακτα για αρχηγό, ενώ θα καταγράψει ως σοφό σύμβουλο της εκστρατείας τον βασιλιά της Πύλου Νέστορα απηχώντας και την σημασία της περιοχής στα πρώτα στάδια της δημιουργίας του μυκηναϊκού πολιτισμού κάτω από την επίδραση

της μινωικής Κρήτης. Ο πολυμήχανος βασιλιάς και φοβερός θαλασσοπόρος Οδυσσεάς, θα έχει την έδρα του στην Ιθάκη, το μικρό νησί στην άκρη των μυκηναϊκών βασιλείων αλλά στην αρχή του θαλασσινού δρόμου που έφερε τους μυκηναίους σε επαφή με τη Δύση και την Ευρώπη βόρεια των Άλπεων.

Στα τέλη του 13^{ου} αι. π.Χ. οι Μυκήνες, όπως και τα υπόλοιπα βασίλεια της Πελοποννήσου, θα πληγούν από μία σειρά φυσικών καταστροφών. Σεισμοί και συνακόλουθες πυρκαγιές θα προξενήσουν μεγάλης τάξεως καταστροφές σε όλα τα κτηριακά συγκροτήματα μέσα κι έξω από την οχυρωμένη Ακρόπολη. Οι επισκευές και οι γενικότερες προσπάθειες ανάκαμψης στη διάρκεια του 12^{ου} αι. π.Χ., τη λεγόμενη **μετανακτορική εποχή**, δεν θα καταφέρουν να διατηρήσουν στη ζωή το ανακτορικό σύστημα διακυβέρνησης, το οποίο θα καταρρεύσει κάτω από την πίεση και άλλων παραγόντων που επέφεραν καθοριστικά πλήγματα στην κραταιά αυτοκρατορία.

Στους αιώνες που θα ακολουθήσουν οι Μυκήνες θα διαγράψουν μία φθίνουσα πορεία. Εγκαταλελειμμένες από τους πολυπληθείς κατοίκους τους, φτωχές και σκοτεινές, θα κρυφτούν στη σκιά της ανερχόμενης δύναμης του Άργους που θα ιδρύσει στις αρχές του 7^{ου} αι. μία από τις ισχυρότερες πόλεις-κράτη της Ελλάδας των **ιστορικών χρόνων** και θα ασκήσει επεκτατική πολιτική εις βάρος των πρώην ισχυρών κέντρων στην Αργολίδα. Ένα από τα θύματα της θα είναι και οι Μυκήνες που είχαν διατηρήσει την αυτονομία τους, όπως βεβαιώνει η συμμετοχή τους στους Περσικούς πολέμους και η αναγραφή του ονόματός τους στο χάλκινο τρίποδα που υποβάσταζε το τρόπαιο των ελλήνων νικητών στο μαντείο των Δελφών.

Οι Αργείοι θα καταλάβουν εν τέλει τις Μυκήνες το 468 π.Χ., θα καταστρέψουν καίρια σημεία της οχύρωσης και θα εξανδραποδίσουν τους κατοίκους. Στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. θα ιδρύσουν εδώ μία κώμη, η οποία θα ευδοκιμήσει μέχρι τα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. και θα εγκαταλειφθεί μετά την κατάκτηση της Αργολίδας από τους Ρωμαίους. Η μαρτυρία του Στράβωνος (Γεωγραφικά Η 372) πως την εποχή του (64 π.Χ.-25 μ.Χ.) «μηδ' ίχνος ευρίσκεσθαι της μυκηναίων πόλεως» φαντάζει κάπως υπερβολική, αφού ο περιηγητής Πausanίας, που φθάνει στην περιοχή στα μέσα του 2^{ου} αι. μ.Χ., αναφέρει πως φάνονταν ακόμη τα τείχη που έχτισαν οι Κύκλωπες, η Πύλη των Λεόντων

καθώς και τάφοι μέσα και έξω από την οχύρωση. Εκτός όμως από αυτά, που σίγουρα στην εποχή του ήταν ερειπωμένα και θεωρούνταν μνημεία, αναφέρει την «Περσεία κρήνη», κοντά στην Πύλη των Λεόντων, που φαίνεται πως βρισκόταν ακόμη σε λειτουργία και ίσως εξυπηρετούσε τους λιγοστούς αγρότες και κτηνοτρόφους που θα είχαν απομείνει στην περιοχή.

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Ο ταφικός κύκλος Α΄

Η μοναδική ανακάλυψη του Ερρίκου Σλήμαν που έφερε στο φως το 1876, εκτός από τα εντυπωσιακά κτερίσματα, έναν άγνωστο μέχρι εκείνη την εποχή πολιτισμό, τον Μυκηναϊκό, ο λεγόμενος ταφικός **κύκλος Α΄**, βρισκόταν στο κέντρο του ανατολικού ορίου του Προϊστορικού νεκροταφείου. Εκεί στο μαλακό βράχο της πλαγιάς ανοίχθηκαν στις αρχές του 16^{ου} αι. π.Χ έξι ορύγματα, προκειμένου να κατασκευαστούν οι μεγάλων διαστάσεων κάθετοι λακκοειδείς τάφοι που θα φιλοξενούσαν τα μέλη της ισχυρότερης οικογένειας των Μυκηνών. Οι πέντε από τους έξι τάφους χρησιμοποιήθηκαν για περισσότερες από μία ταφές, ενώ οι ενταφιασμένοι ανέρχονταν συνολικά σε 19 άτομα, 9 άνδρες, 8 γυναίκες και 2 παιδιά. Ως οριοθέτηση αυτού του χώρου χρησίμευσε ένα χαμηλός κυκλικός περίβολος από μεγάλες ακατέργαστες πέτρες. Λίθινες επιτύμβιες στήλες σηματοδοτούσαν τους τάφους τονίζοντας με τις ανάγλυφες παραστάσεις τους την ταυτότητα των νέων ηγεμόνων. Τα άρματα μιλούσαν για την πολεμική τους ιδιοσυγκρασία και το πανάρχαιο κόσμημα της σπείρας για την εντοπιότητά τους, ενώ αψευδείς μάρτυρες της απόλυτης υπεροχής τους ήταν τα αμύθητης αξίας αντικείμενα που πήραν μαζί τους στους τάφους. Οι πέντε χρυσές νεκρικές προσωπίδες, τα περίτεχνα όπλα, τα πολυάριθμα χρυσά κοσμήματα αλλά και τα αντικείμενα και σκεύη από ευγενή μέταλλα και εξωτικά υλικά φαίνεται πως δημιούργησαν την τεράστια φήμη του βασιλικού γένους που διέσωσε ο Όμηρος στο μοναδικό του χαρακτηρισμό «Πολύχρυσοι Μυκήναι».

Η ιδιαίτερη σημασία αυτού του ταφικού συγκροτήματος προκύπτει και από το γεγονός ότι όλοι οι μεταγενέστεροι του απέδωσαν τεράστιο σεβασμό. Κανείς από τους τάφους δεν παραβιάστηκε, ενώ στα μέσα του 13^{ου} αι. π.Χ., όταν υπήρξε ανάγκη για την επέκταση του οχυρωματικού περιβόλου προς τη

νοτιοδυτική κλιτύ, αυτή σχεδιάστηκε με καμπύλο περίγραμμα, ώστε να συμπεριλάβει τον ταφικό περίβολο μέσα στην οχύρωση. Με την κατασκευή ενός αναλημματικού τοίχου στη δυτική πλευρά ανύψωσαν το επίπεδο και διαμόρφωσαν μία επίπεδη επιφάνεια, λίγο χαμηλότερη από τη μνημειακή πύλη και την είσοδο, ενώ περιέβαλαν το χώρο με ένα εντυπωσιακό κυκλικό θωρακείο από διπλή σειρά καλοδουλεμένων πλακών από ψαμμίτη και κροκαλοπαγή λίθο με αντίστοιχη κάλυψη. Η νέα οριοθέτηση των βασιλικών τάφων είχε διάμετρο 26 μέτρα και είσοδο στη ΒΔ πλευρά, ώστε να είναι επισκέψιμη αμέσως μετά την είσοδο στην ακρόπολη. Είναι φανερό ότι οι μυκηναίοι των ανακτορικών χρόνων αντιμετώπισαν τις σπουδαίες ταφές ως μνημείο των ένδοξων προγόνων και το χρησιμοποίησαν για τη νομιμοποίηση της δικής τους εξουσίας επιδεικνύοντάς το σε όποιον περνούσε από τη επιβλητική Πύλη των Λεόντων στο εσωτερικό της οχυρωμένης ακρόπολης. Η ιδιαιτερότητα αυτού του χώρου διατηρήθηκε σε όλη την αρχαιότητα και δεν είναι τυχαίο ότι ο Πausanias μεταφέρει αυτή την πανάρχαια μνήμη και την καταγράφει στην πληροφορία της ταφής του Αγαμέμνονα μέσα στα τείχη. Αυτόν τον μυθικό ηγεμόνα που ανεζήτησε ο Ερρίκος Σλήμαν και που όταν τον αντίκρουσε πίσω από τη χρυσή του προσωπίδα, θεώρησε ότι ολοκλήρωσε την αποστολή του και ανεχώρησε από τις Μυκήνες αφήνοντας τον επόπτη της ελληνικής πολιτείας Παναγιώτη Σταματάκη να συνεχίσει με δόκιμο τρόπο την ανασκαφική έρευνα και να εντοπίσει τον έκτο βασιλικό τάφο.

Η ανυπαρξία συστηματικής ανασκαφικής μεθόδου και η ελλιπής τεκμηρίωση της έρευνας του Σλήμαν οδήγησε όλους τους μεταγενέστερους ερευνητές που δραστηριοποιήθηκαν επιστημονικά στις Μυκήνες να επανέλθουν τόσο ανασκαφικά, όσο και για λόγους τεκμηρίωσης, μελέτης και δημοσίευσης στο χώρο των μοναδικών ευρημάτων. Μετά τη χαρτογράφηση του περιβάλλοντος από τον σκαπανέα Β. Steffen (1884), τις συστηματικές έρευνες του Χρήστου Τσουντα (1887-1910), τη συμπληρωματική έρευνα του Α. Κεραμόπουλλου (1913) και την πρώτη ολοκληρωμένη επιστημονική παρουσίαση των λακκοειδών τάφων από τον Georg Karo (1915/1930), τη σκυτάλη των ερευνών ανέλαβε ο Alan J.B. Wace (1920-23), στον οποίο οφείλεται και η πρώτη τεκμηριωμένη σχεδιαστική αναπαράσταση του Ταφικού Κύκλου Α΄. Καθοριστική τέλος υπήρξε η συμβολή του Ιωάννη Παπαδημητρίου (1955) και του Γεωργίου Ε. Μυλωνά

(1962) που επανήλθαν στο μνημείο με συμπληρωματικές έρευνες και μελέτη των νέων δεδομένων.

Τα μοναδικά σε πλούτο και καλλιτεχνική αξία κτερίσματα του ταφικού κύκλου Α΄ εκτίθενται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Ακριβή αντίγραφα ορισμένων εξ αυτών παρουσιάζονται στη δεύτερη αίθουσα του Αρχαιολογικού Μουσείου Μυκηνών σε μία περίοπτη πρισματική προθήκη. Τα αντίγραφα αυτά οφείλονται στον εκπληκτικό δεξιότηχνη Louis Emile Emmanuel Gilliéron, επωνομαζόμενο Emile Gilliéron père (1851-1924).

Ο ταφικός κύκλος Β΄

Εβδομήντα πέντε χρόνια μετά την ανακάλυψη του ταφικού κύκλου Α΄ από τον Ερρίκο Σλήμαν εντοπίσθηκε συμπτωματικά στο δυτικό όριο του Προϊστορικού νεκροταφείου, κατά τις εργασίες αποκατάστασης της θόλου του τάφου της Κλυταιμνήστρας, το 1951, ένας ακόμη ταφικός περίβολος. Η συστηματική ανασκαφική διερεύνησή του υπό τη διεύθυνση των Ι. Παπαδημητρίου και Γ. Ε. Μυλωνά και η υποδειγματική δημοσίευσή του οδήγησε σε ασφαλή επιστημονικά συμπεράσματα σχετικά με τα ερωτήματα που παρέμεναν ανοικτά μετά την αυτοσχέδια παρουσίαση των ευρημάτων του κύκλου Α΄ από τον Σλήμαν.

Ο ταφικός κύκλος Β΄, κατασκευασμένος ως μικρού ύψους κυκλώπεια τοιχοδομία είχε διάμετρο 28 μ. και περιελάμβανε 26 τάφους, 14 από τους οποίους ανήκαν στο τύπο του κάθετου λακκοειδούς, ενώ οι υπόλοιποι ήταν απλά και αβαθή ορύγματα. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο τάφος Ρο που κατασκευάσθηκε κατά το 15^ο αι. π.Χ. στο εσωτερικό του ορύγματος ενός παλιότερου λακκοειδούς τάφου. Είναι κτιστός τετράπλευρος με δρόμο, θάλαμο και οξυκόρυφη στέγη. Οι δόμοι του θαλάμου καλύπτονταν από επιχρίσματα με ερυθρές και μαύρες ταινίες. Ο τύπος αυτός έχει παράλληλα στην Ugarit, στην ακτή της Συρίας και στον Τράχωνα στην Κύπρο, ενώ μπορεί να συγκριθεί και με τον "Τάφο Ιερό" της Κνωσού.

Οι τάφοι του ταφικού κύκλου Β΄ που φιλοξένησαν από έναν έως τέσσερις νεκρούς, με το συνολικό αριθμό να ανέρχεται σε 35 άτομα, είναι εν μέρει πρωιμότεροι (1650-1600 π.Χ.) και εν μέρει σύγχρονοι (1600-1550 π.Χ.), με αυτούς του ταφικού κύκλου Α΄. Οι πλουσιότεροι σηματοδοτούνταν από

επιτύμβιες λίθινες στήλες, πέντε από τις οποίες βρέθηκαν στην αρχική τους θέση. Μερικές έφεραν ανάγλυφη ή εγχάρακτη διακόσμηση, δίνοντας έτσι μια ιδέα για τη μνημειώδη γλυπτική τέχνη των Μυκηναίων.

Τα ταφικά κτερίσματα, παρά το γεγονός ότι δεν είναι τόσο πλούσια, όσο αυτά του ταφικού κύκλου Α΄, αναδεικνύουν την ανώτερη κοινωνική τάξη και την οικονομική ευμάρεια των νεκρών. Χάλκινα όπλα παραπέμπουν στην πολεμική ιδιοσυγκρασία τους, ενώ τα χρυσά, αργυρά και χάλκινα σκεύη αλλά και τα κοσμήματα από ευγενή μέταλλα και ημιπολύτιμους λίθους σε συνδυασμό με την προσωπίδα από ήλεκτρο και το πορτραίτο του γενειοφόρου ηγεμόνα στον σφραγιδόλιθο από αμέθυστο ταυτοποιούν τους νεκρούς ως ανήκοντες σε ένα από τα ηγεμονικά γένη των Μυκηνών. Ένα περιδέραιο από κεχριμπάρι τους συνδέει με τη νότια Αγγλία, ενώ η μικροσκοπική κύμβα από ορεία κρύσταλλο που απολήγει σε κεφαλή πάπιας αποτελεί μινωική απομίμηση αιγυπτιακού προτύπου.

Τα συνηθέστερα όμως κτερίσματα είναι τα κεραμικά αγγεία. Από τη μεσοελλαδική παράδοση εκπροσωπούνται τα στιβαρά Μινύεια αγγεία, μία κατηγορία κεραμικής που απομιμείται αργυρά και χρυσά πρότυπα και έχει λάβει το όνομά της από τον μυθικό βασιλιά του Ορχομενού Μινύα. Η κίτρινη ή γκριζωπή επιφάνειά τους με την έντονη στίλβωση, τα γωνιώδη περιγράμματα και οι εγχαράξεις δίνουν στα κύπελλα αυτά μία πρωτόγονη και ρωμαλέα παράλληλα μορφή που παραπέμπει ευθέως στην εικόνα των πρώιμων ηγεμόνων, όπως αυτή σκιαγραφείται και από τα άλλα είδη κτερισμάτων του Ταφικού κύκλου Β΄.

Μία άλλη χαρακτηριστική κατηγορία της «εποχής των λακκοειδών τάφων» είναι τα περίφημα αμαυρόχρωμα αγγεία. Πάνω σε στιλπνή ανοιχτόχρωμη επιφάνεια προσαρμόζονται τα γραμμικά κυρίως διακοσμητικά στοιχεία, τα οποία έχουν θαμπό χρώμα χάρη στη χρήση μαγγανίου στο μείγμα της βαφής. Εκτός από το σκούρο καστανό και μελανό θαμπό βερνίκι επιλέγονται και εντονότερα χρώματα, όπως το κόκκινο, δημιουργώντας την λεγόμενη πολύχρωμη παραλλαγή που έχει έντονες επιρροές από τα σύγχρονα αγγεία των Κυκλάδων. Όχι σπάνια τα αγγεία αυτά απεικονίζουν πουλιά, ένα αγαπημένο κυκλαδικό εικονογραφικό θέμα.

Κατά τη μετάβαση από την μεσοελλαδική στην μυκηναϊκή εποχή οι μυκηναίοι κεραμείς θα ανακαλύψουν τη στιλπνή βαφή που θα σηματοδοτήσει την

έναρξη της καθαρά μυκηναϊκής κεραμεικής. Στα πρώτα αυτά στάδια τα σχήματα των αγγείων και το θεματολόγιο θα έχουν έντονες ή και σχεδόν αποκλειστικές επιρροές από τη μινωική Κρήτη. Γραμμικά και εικονογραφικά θέματα θα συνδυαστούν σε εξαιρετικής ποιότητας αποτέλεσμα πάνω στα λαμπρά σκεύη των πρώιμων μυκηναϊκών χρόνων.

Οι θολωτοί τάφοι

Στις αρχές του 15^{ου} αι. π.Χ. οι μυκηναίοι ηγεμόνες που έθαβαν ακόμη τους νεκρούς τους στους κάθετους λακκοειδείς τάφους υιοθέτησαν, προφανώς από τη Μεσσηνία, ένα νέο τύπο τάφου, τον θολωτό. Με υπερδιπλάσιες διαστάσεις από τους μεγαλύτερους λακκοειδείς και εξαιρετικά δαπανηρή κατασκευή οι θολωτοί τάφοι είναι τα κατεξοχήν εμβληματικά ταφικά μνημεία των βασιλικών γενών, γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στις συμβατικές ονομασίες ορισμένων εξ αυτών, όπως αυτές διατηρήθηκαν στην ιστορική μνήμη. Είναι το «θησαυροφυλάκειο» του Ατρέα και οι βασιλικοί τάφοι του Αγαμέμνονα αλλά και της μοιχαλίδας συζύγου του Κλυταιμνήστρας και του επίορκου ανταπαιτητή του θρόνου Αιγίσθου.

Οι θολωτοί τάφοι αποτελούνται από έναν κυκλικό ταφικό θάλαμο, στο δάπεδο του οποίου ανοίγονται οι λάκκοι των τάφων. Στο θάλαμο οδηγεί ένας επιμήκης διάδρομος. Για την κατασκευή τους ανοίγονται στο μαλακό πέτρωμα της πλαγιάς ενός λόφου δύο αντίστοιχα ορύγματα, μέσα στα οποία κτίζονται ο μινωικός θάλαμος ως θόλος σε σχήμα κυψέλης, ο δε δρόμος με κατακόρυφα τοιχώματα. Ολόκληρη η κατασκευή καλυπτόταν από χωμάτινο όγκο που δημιουργούσε ένα τεράστιο τύμβο. Οι διαστάσεις τους είναι μνημειώδεις και κυμαίνονται, κατά αύξουσα τάξη από τους αρχαιότερους προς τους νεώτερους, από 8 έως 14,60 μ. για τη διάμετρο και το ύψος του θολωτού ταφικού θαλάμου και από 5-6 μ. πλάτος έως 22-37 μ. μήκος για τον διάδρομο της εισόδου.

Παρά το γεγονός ότι θολωτοί τάφοι έχουν εντοπισθεί σε όλα τα μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα, μόνον οι Μυκήνες, ως το ισχυρότερο βασίλειο, διέθεταν συνολικά 9 θολωτούς, οι οποίοι κατατάχθηκαν από τον A. J. B. Wace χρονολογικά σε τρεις ομάδες. Στην πρώτη ομάδα (1510-1460 π.Χ.) ανήκουν οι τάφοι: των Κυκλώπων ή Κυκλώπειος, του Επάνω Φούρνου και του «Αιγίσθου». Την δεύτερη ομάδα (1460-1400 π.Χ.) αποτελούν οι τάφοι: της

Παναγίας, του Κάτω Φούρνου και των Λεόντων. Στην τρίτη ομάδα (1400-1250 π.Χ.) ανήκουν ο τάφος των Δαιμόνων ή του “Ορέστη”, αλλά και ο “Θησαυρός του Ατρέα” και ο τάφος της “Κλυταιμνήστρας”, που θεωρούνται ως τα λαμπρότερα δείγματα αυτού του τύπου. Χαρακτηριστικό για την τεχνογνωσία των πρώιμων μυκηναίων είναι το γεγονός ότι επτά τουλάχιστον από τους εννέα θολωτούς τάφους των Μυκηνών κατασκευάστηκαν πριν την πρώτη φάση της οχύρωσης (1350 π.Χ.).

Το λαμπρότερο χωρίς αμφιβολία ταφικό μνημείο όλου του μυκηναϊκού πολιτισμού ήταν και παραμένει ως σήμερα ο τεράστιος **θολωτός τάφος του «Ατρέα»** που κατασκευάστηκε στο απόγειο της ανακτορικής ακμής στο λόφο της Παναγίας, πολύ κοντά στην πυκνοκατοικημένη τότε περιοχή, δυτικά του κεντρικού δρόμου που οδηγούσε στην ακρόπολη. Έργο ασύλληπτων οικονομικών και κατασκευαστικών απαιτήσεων επέτυχε την τελειότητα της μορφής τόσο με τον εκφορικά κατασκευασμένο θολωτό θάλαμο που αριθμούσε 33 οριζόντιους δακτυλίους από κατεργασμένους αμυγδαλόλιθους, όσο και με την μνημειώδη είσοδο, την οποία κάλυπτε ένα υπέρθυρο βάρους 120 τόνων. Όπως οι δόμοι της θόλου, το υπέρθυρο είχε απολαξευτεί σε καμπύλο σχήμα κατά την εσωτερική πλευρά. Εξίσου επιβλητική εντύπωση θα προξενούσε και η επένδυση του διαδρόμου της μακράς εισόδου με τους σχεδόν ισόδομους τεράστιους λίθους. Και επειδή στους μυκηναίους άνακτες αυτό το επίτευγμα δεν ήταν αρκετό, κορυφαίοι καλλιτέχνες από τα ανακτορικά εργαστήρια εκλήθησαν να επενδύσουν το εσωτερικό της θόλου με ορειχάλκινα στολίδια, την πρόσοψη με ανάγλυφους πράσινους ημικίονες και να καλύψουν με κόκκινες οριζόντιες ανάγλυφες συνθέσεις το άνω μέρος της προσόψεως και το ανακουφιστικό τρίγωνο. Ένα παράπλευρο δωμάτιο σκαμμένο μέσα στο βράχο, με μνημειώδη είσοδο, κεντρικό υποστύλωμα και πιθανά επένδυση των τοιχωμάτων του από ανάγλυφα διακοσμημένο γυψόλιθο συμπλήρωνε το συγκρότημα ως μοναδικό προσάρτημα μεταξύ όλων των θολωτών τάφων των Μυκηνών.

Την παγκόσμια σήμερα ακτινοβολία αυτού του μνημείου συναγωνίζεται μόνο η σύγχρονή του Πύλη των Λεόντων. Ως μέσο έκφρασης της παντοδυναμίας του βασιλικού οίκου των Μυκηνών τα εκπληκτικά αυτά επιτεύγματα της τέχνης και της τεχνικής ιδρύονται τη στιγμή που το ανακτορικό σύστημα διακυβέρνησης αισθάνεται τους πρώτους τριγμούς. Στόχος των βασιλέων

είναι να διατηρήσουν την εξουσία τους πέρα από κάθε αμφισβήτηση χρησιμοποιώντας για μία ακόμη φορά τη δύναμη του εντυπωσιασμού τόσο των υπηκόων και των βασιλικών εταίρων όσο και αυτών που επιβουλεύονται το κραταίο τους κατεστημένο. Η επιλογή της θέσης των μνημείων σε κομβικά σημεία πριν την είσοδο στο οχυρωμένο ανάκτορο, αλλά και η ακραία επιδεικτική τους μορφή εντάσσεται στην τακτική της χειραγώγησης που τόσο καλά ε γνώριζαν οι μυκηναίοι άνακτες και την οποία χρησιμοποίησαν αποτελεσματικά για τέσσερις περίπου αιώνες.

Τον απόηχο της εξωτερικής τους μορφής θα συμπλήρωνε ο αμύθητος πλούτος των κτερισμάτων που θα συνόδευε τους βασιλικούς νεκρούς στους μνημειώδεις τάφους. Αυτή η φήμη που αντικατοπτρίζεται στον χαρακτηρισμό τους από τον περιηγητή Πausανία ως «θησαυροφυλάκεια του Ατρέα και των γιων του», σε συνδυασμό με το γεγονός ότι λόγω της κατασκευής τους η θέση τους ήταν πάντα ευδιάκριτη οδήγησε, από την αρχαιότητα μέχρι και την τουρκοκρατία, στην ολοσχερή τους σύληση. Ελάχιστα δείγματα που διέλαθαν της προσοχής των παλιών και νεώτερων αρχαιοκάπηλων, όπως ένας μεγάλος πιθαμοφόρας από τον τάφο του Αιγίσθου, σήμερα στο Μουσείο Μυκηνών, αλλά και ο ανάγλυφος διάκοσμος της πρόσοψής του «Θησαυρού του Ατρέα» στο Εθνικό Αρχαιολογικό και το Βρετανικό Μουσείο, δεν επαρκούν ώστε να ανασυστήσουμε φανταστικά τη συνολική μεγαλοπρέπεια των θολωτών τάφων.

Τα νεκροταφεία των θαλαμωτών τάφων

Η πλειοψηφία των μυκηναίων που ανήκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα αλλά μάλλον όχι στη βασιλική οικογένεια, καθώς και ενδεχομένως απλοί άνθρωποι θάβονταν στον ευρύτατα διαδεδομένο τύπο τάφου, τον θαλαμωτό. Αυτός αποτελούσε μία απομίμηση του βασιλικού θολωτού τάφου με απλούστερη μορφή κατασκευής και μικρότερες διαστάσεις.

Ο θαλαμωτός τάφος διέθετε έναν υπόγειο ταφικό θάλαμο λαξευμένο στο βράχο, στον οποίο οδηγούσε ένας ανοικτός κατηφορικός διάδρομος που ξεκινούσε από την επιφάνεια του εδάφους και κατέληγε στο βάθος που η σύσταση του πετρώματος θα επέτρεπε την κατασκευή του θαλάμου. Η πρόσβαση από τον δρόμο στο θάλαμο γινόταν από ένα άνοιγμα που

σφραγιζόταν με ξερολιθιά κάθε φορά που γινόταν μία νέα ταφή. Μέσα στον ταφικό θάλαμο, του οποίου το σχήμα ήταν συνήθως τετράπλευρο, κυκλικό, ελλειπτικό ή ακανόνιστο, ανάλογα με την ευκολία της λάξευσης που παρείχε το γεωλογικό υπόβαθρο, ανοίγονταν λάκκοι ή κόγχες για τις ταφές και θρανία για τις αποθέσεις των προσφορών προς τους νεκρούς. Ορισμένοι θαλαμωτοί τάφοι είχαν διακοσμημένες προσόψεις ή και πλευρικούς θαλάμους για την εναπόθεση περισσότερων νεκρών.

Οι μυκηναίοι επέλεγαν για την κατασκευή των θαλαμωτών τάφων πλαγιές λόφων ή τις πλευρές μιας χαράδρας με σχετικά σκληρά πετρώματα, όπως ο αμυγδαλόλιθος, ο ασβεστόλιθος και ο πωρόλιθος που από τη μια επέτρεπαν την απολάξευση και από την άλλη διασφάλιζαν τη μελλοντική μη κατάρρευση του ταφικού θαλάμου. Τέτοιοι τάφοι που οργανώνονται σε μικρές ή μεγαλύτερες ομάδες έχουν εντοπισθεί σε 27 θέσεις διάσπαρτες στους λόφους γύρω από την ακρόπολη των Μυκηνών και σε απόσταση από την κατοικημένη περιοχή έξω από αυτήν. Η διασπορά τους είναι πολύ μεγάλη και ορισμένοι ανήκουν μάλλον σε γειτονικούς οικισμούς που ελέγχονταν από την ακρόπολη των Μυκηνών, στις σημερινές περιοχές Φίχτια στα δυτικά, και Μοναστηράκι και Βρασέρκα κοντά στο αρχαίο Ηραίο στα νότια.

Οι αρχαιότεροι από αυτούς χρονολογούνται στο 15^ο αι. π.Χ. και οι περισσότεροι συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται σε όλη τη διάρκεια των ανακτορικών χρόνων (14^ο-13^ο αι. π.Χ.). Κατά τη μετανακτορική εποχή (12^ο αι. π.Χ.) ορισμένοι εγκαταλείπονται, μερικοί όμως, κυρίως στις μεγαλύτερης έκτασης ομάδες, παραμένουν σε χρήση και αποδεικνύουν τη συνέχιση της κατοίκησης στην ακρόπολη και της ευρύτερη περιοχή μετά την κρίσιμη καμπή στα τέλη του 13^{ου} αι. π.Χ. Εξάλλου την εποχή αυτή ιδρύονται και ορισμένα νέα νεκροταφεία, τα οποία εντοπίζονται κυρίως σε περιοχές που διαθέτουν φυσικούς πόρους, όπως πέτρες για λατόμηση, πηλό για τη κατασκευή κεραμικών αντικειμένων αλλά και κοντά σε φυσικές πηγές νερού. Οι τάφοι αυτοί είναι όμως μικρότεροι και λιγότερο καλοφτιαγμένοι από τους παλιότερους τάφους των ανακτορικών χρόνων.

Η διαφοροποίηση του πλήθους και της ποιότητας των ταφικών κτερισμάτων κάθε νεκροταφείου αντανακλά τη διαφορετική οικονομική υπόσταση και

κοινωνική θέση των ενταφιασμένων μελών που ανήκαν προφανώς στη ίδια οικογένεια και θάβονταν κοντά στη γη που τους επέτρεπαν οι ηγεμόνες να διαφεντεύουν.

Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ

Η παγίωση της παντοδυναμίας των μυκηναίων ηγεμόνων κατά το 14^ο αι. π.Χ. εκφράζεται πρωτίστως με την ιδέα της δημιουργίας μιας οχυρής έδρας που περιλαμβάνει όλα τα οικοδομήματα, στα οποία στηρίζεται και από τα οποία εξαρτάται η εξουσία. Το συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης που ασκείται διά του ανώτατου άρχοντα εφαρμόζεται σε κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα, σε κοσμικό και υπερφυσικό επίπεδο. Για τη λειτουργία αυτού του καθεστώτος είναι απαραίτητος ο έλεγχος της θρησκείας, καθώς και όλων των πράξεων σε περίοδο ειρήνης ή πολέμου. Αυτοί οι κανόνες καθόρισαν και τις χρήσεις των κτηριακών συγκροτημάτων που γέμισαν ασφυκτικά την οχυρωμένη περιοχή των Μυκηνών. Σε μία εποχή που ο παντοδύναμος ηγεμόνας δεν χρειαζόταν φυσική προστασία κλείστηκαν μέσα στην κυκλώπεια οχύρωση το ανακτορικό συγκρότημα και τα ελεγχόμενα από αυτό ανακτορικά εργαστήρια μαζί με τους αποθηκευτικούς χώρους, οι κατοικίες των μελών της άρχουσας τάξης αλλά και τα ιερά. Οι λόγοι της δημιουργίας μιας οχυρής ακρόπολης με όλα τα ζωτικής για την εξουσία σημασίας κτήρια δεν σχετίζονται με το φόβο ή την ανάγκη προστασίας αλλά με την διάθεση επιβολής μέσω του κεντρικού ελέγχου και της επίδειξης δύναμης. Οι πάμπλουτοι και πανίσχυροι ηγεμόνες χρησιμοποίησαν τις πολυδάπανες κατασκευές ως μέσο εντυπωσιασμού των υπηκόων και νομιμοποίησης της ασκούμενης εξουσίας, γεγονός που τους οδήγησε και στο να περιλάβουν στην οχυρωμένη περιοχή και να εξωραΐσουν το λαμπρότερο μνημείο των προγόνων, τον ταφικό κύκλο Α΄.

Η οχύρωση

Ο φυσικά οχυρός λόφος των Μυκηνών ενισχύθηκε κατά την ανακτορική περίοδο (14ος-13ος αιώνας π.Χ.) με εντυπωσιακά τείχη. Οι επιβλητικοί σε μέγεθος ογκόλιθοι προκάλεσαν ήδη στην αρχαιότητα την απορία και το θαυμασμό των ανθρώπων που απέδωσαν την κατασκευή τους στους Κύκλωπες, μυθικούς γίγαντες από τη Λυκία. Το «κυκλώπειο» τείχος των

Μυκηνών ακολουθεί το φυσικό ανάγλυφο του εδάφους. Έχει σχήμα τριγωνικό και καταλαμβάνει επιφάνεια 30.000 τ.μ., ενώ το συνολικό του μήκος ανέρχεται στα 900 μ. Η κατασκευή του ανάγεται σε τρεις οικοδομικές φάσεις. Η αρχαιότερη οχύρωση, που χρονολογείται στα 1350 π.Χ. (ΥΕ IIIA2), περιέβαλε το ανώτερο τμήμα του λόφου. Κατά τη δεύτερη φάση, περί το 1250 π.Χ. (ΥΕ IIIB), κατασκευάστηκαν η Πύλη των Λεόντων και η δυτική επέκταση, προκειμένου να ενταχθεί στον οχυρωμένο χώρο ο Ταφικός Κύκλος Α' και η νοτιοδυτική κλιτύς του λόφου. Ακολούθησε η Βόρεια Πύλη, μία μικρογραφία της Πύλης των Λεόντων στο βόρειο σκέλος του τείχους. Κατά την τελευταία φάση, στα 1230/1220 π.Χ., η οχύρωση επεκτάθηκε στα βορειοανατολικά προκειμένου να διασφαλίσει φυλασσόμενη πρόσβαση στην υπόγεια δεξαμενή, βόρεια και εξωτερικά της ακρόπολης. Τα τείχη έχουν κατασκευαστεί κατά κύριο λόγο από ντόπιο ασβεστόλιθο. Στα πλέον προβεβλημένα και κομβικά σημεία του, κοντά στις πύλες και τους προμαχώνες, χρησιμοποιήθηκαν ογκόλιθοι από καλοδουλεμένους και τετραγωνισμένους αμυγδαλόλιθους που προσέδιδαν ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια στην κατασκευή.

Το μέσο πλάτος του τείχους είναι 6 μ., παρόλο που σε ορισμένα τμήματά του προσεγγίζει τα 8-10 μ., ενσωματώνοντας κτηριακά συγκροτήματα, κυρίως αποθηκευτικούς χώρους, στο εσωτερικό της οχύρωσης. Το ύψος, όμως, των τειχών δεν μας είναι γνωστό, αφού σε κανένα σημείο της σωζόμενης οχύρωσης δεν έχει διατηρηθεί η απόληξή του. Το ύψος του ελληνιστικού πύργου, ο οποίος διατηρείται στη νοτιοδυτική πλευρά και φτάνει τα 18 μ. από την θεμελίωσή του στο βράχο, θεωρείται ως δείγμα του ανώτατου πρωταρχικού ύψους της μυκηναϊκής οχύρωσης. Στη δυτική πλευρά της οχύρωσης, εσωτερικά κοντά στην «Σιταποθήκη», το τείχος διατηρείται σε ύψος 8,25 μ. από την θεμελίωσή του στο βράχο. Αυτό θα πρέπει να αποτελούσε και το ελάχιστο ύψος του τείχους.

Το 468 π.Χ. οι Αργείοι κατέλαβαν τις Μυκήνες και κατέστρεψαν καίρια σημεία της οχύρωσης. Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους (3ος αι. π.Χ.) τα τείχη επισκευάστηκαν με τη χαρακτηριστική για την εποχή πολυγωνική τοιχοδομία

Η υπόγεια δεξαμενή

Η ανάγκη εξασφάλισης του ζωτικού στοιχείου του πόσιμου νερού οδήγησε τους Μυκηναίους στην κατασκευή μιας υπόγειας δεξαμενής, στην οποία παροχέτευσαν το νερό μιας φυσικής πηγής που βρισκόταν 360 μ. ανατολικά της ακρόπολης. Με την πρόβλεψη μιας οξυκόρυφης διόδου στο τείχος της ΒΑ επέκτασης και ενός φρέατος απολαξευμένου στο φυσικό βράχο εξασφάλισαν την πρόσβαση από το εσωτερικό της ακρόπολης προς τη δεξαμενή.

Η υπόγεια δεξαμενή των Μυκηνών αποτελεί ένα εξαιρετικής σύλληψης και εκτέλεσης έργο των μυκηναίων που μαρτυρεί το υψηλό επίπεδο τεχνογνωσίας τους σε εξειδικευμένους τομείς τεχνικών έργων, όπως της υδραυλικής και της μηχανικής.

Οι απαιτήσεις του σχεδιασμού και της υλοποίησης, αλλά και το υψηλό κόστος κατασκευής της ίσως υποδεικνύουν πως αποτελεί έργο των ώριμων ανακτορικών χρόνων και όχι του τέλους της παντοδυναμίας του ανακτορικού συστήματος διακυβέρνησης. Σ' αυτή την περίπτωση θα πρέπει να δεχθούμε πως η δεξαμενή προϋπήρχε της ΒΑ επέκτασης, η οποία κατασκευάστηκε αποκλειστικά για να συμπεριλάβει την φυλασσόμενη πρόσβαση προς αυτήν αλλά και τα σχετιζόμενα με τη διαχείριση του νερού κτήρια Α και Β.

Η Πύλη των Λεόντων

Κατά τη δεύτερη οικοδομική φάση του τείχους, στα μέσα του 13ου αι. π.Χ., η Ακρόπολη των Μυκηνών απέκτησε νέα μνημειώδη είσοδο. Κατασκευασμένη από τέσσερις κροκαλοπαγείς γιγαντιαίους λίθους, αποτελεί μία από τις επιβλητικότερες κατασκευές όλων των εποχών. Η πύλη είναι σχεδόν τετράγωνη, με διαστάσεις 3,10 X 2,90/3,10 μ. Το κατώφλι και το ανώφλι έχουν βάρος 20 περίπου τόνων το καθένα, ενώ οι παραστάδες είναι λεπτότερες. Ξύλινη δίφυλλη θύρα που άνοιγε προς το εσωτερικό της πύλης εστρέφετο πάνω σε κάθετα στοιχεία και ασφάλιζε με οριζόντιο δοκάρι.

Κορυφαίο στοιχείο της πύλης αποτελεί η ανάγλυφη ασβεστολιθική πλάκα που καλύπτει το "κουφιστικό τρίγωνο". Δύο αντιμέτωποι λέοντες ορθώνονται και ακουμπούν τα μπροστινά τους πόδια σε δύο βωμίσκους, πάνω στους οποίους υψώνεται ένας κίονας μινωικού τύπου που υποβαστάζει το θριγκό

ενός κτηρίου. Οι κεφαλές των λεόντων δεν σώζονται αλλά είναι πολύ πιθανό πως θα παριστάνονταν μετωπικά προς τον επισκέπτη και θα ήταν κατασκευασμένες από άλλο υλικό, όπως ο στεατίτης, στον οποίο θα ήταν ευκολότερη η απόδοση των χαρακτηριστικών τους.

Η εραλδική παράσταση έχει έναν ισχυρό συμβολισμό, καθώς ο κίονας παραπέμπει στο ανάκτορο και τον βασιλικό οίκο των Μυκηνών, τον οποίο φυλάσσουν οι πανίσχυροι βασιλείς των ζώνων. Ο «θυρεός» των μυκηναίων ανάκτων χρησιμοποιεί ένα θέμα γνωστό από την εικονογραφία πρωιμότερων έργων μικρής κλίμακας, όπως οι σφραγίδες και τα σφραγιστικά δακτυλίδια. Η μοναδικότητα ωστόσο του εμβλήματος της ανακτορικής δυναστείας έγκειται στη τεράστιο μέγεθός του. Οι Μυκηναίοι, παρότι ικανότατοι τεχνίτες στην μικρογλυπτική, δεν έχουν να επιδείξουν πολλά γλυπτά έργα μεγάλων διαστάσεων.

Η εξαιρετική αυτή αντίφαση και η μοναδικότητα του έργου, που δικαίως έχει χαρακτηριστεί ως το αρχαιότερο δείγμα μνημειώδους αρχιτεκτονικής γλυπτικής στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, ερμηνεύεται από την εξέχουσα θέση που κατείχαν οι «διογενείς» βασιλείς των Μυκηνών στο λαμπρό ανακτορικό περιβάλλον της ευρύτερης μυκηναϊκής επικράτειας.

Το ανακτορικό συγκρότημα

Ως ύψιστο σύμβολο της δύναμης του άνακτος και έκφραση του συγκεντρωτικού συστήματος διακυβέρνησης, το ανακτορικό συγκρότημα ιδρύθηκε στην κορυφή της Ακρόπολης των Μυκηνών. Κατά τις πρώιμες περιόδους (15ος-14ος αιώνας π.Χ.) το κεντρικό ανακτορικό κτήριο, το Μέγαρο, είχε, σύμφωνα με τον Γ. Ε. Μυλωνά, προσανατολισμό βόρεια-νότια. Με την κατασκευή ευρέων ανδρήρων και τεχνητών ισοπέδων ξεκινά στην ΥΕ IIIA2 περίοδο (1350-1300 π.Χ.) ένα φιλόδοξο οικοδομικό πρόγραμμα. Το Μέγαρο προσανατολίζεται ανατολικά-δυτικά και γύρω από αυτό οργανώνονται χώροι υποδοχής, αποθήκες και εργαστήρια. Στα μέσα της ΥΕ IIIB περιόδου (1250 π.Χ.), μετά από καταστροφικό σεισμό και πυρκαγιά, το συγκρότημα παίρνει την τελική του μορφή. Το ανάκτορο και τα προσαρτήματά του καταστράφηκαν στα τέλη της ΥΕ IIIB2 περιόδου (1180 π.Χ.) από

πυρκαγιά, ενώ είναι πιθανό πως ο χώρος χρησιμοποιήθηκε και κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο (1180-1050 π.Χ.).

Από τα λιγοστά κατάλοιπα που σώθηκαν είναι σχεδόν αδύνατο να φανταστούμε την πραγματική μορφή αυτού του κτηρίου που πρέπει να ήταν κατάκοσμο. Τους τοίχους και τα δάπεδα κάλυπταν ζωγραφισμένα ασβεστοκονιάματα, ενώ πολύχρωμα και λαμπερά πρέπει να ήταν και τα υπόλοιπα στοιχεία που δεν διατηρήθηκαν, όπως τα ξύλινα δοκάρια και οι κολώνες που στήριζαν τη στέγη. Το πρώτο κατά σειρά δωμάτιο, η ομηρική «αίθουσα», είχε δάπεδο από γυψόλιθο, ένα πέτρωμα που το έφεραν από την Κρήτη. Το ίδιο υλικό χρησιμοποιήθηκε και ως περιθώριο του δαπέδου των δύο άλλων δωματίων που διακοσμούσαν ζωγραφισμένα τετράγωνα με κόκκινο περίγραμμα και γεωμετρικά σχέδια στο εσωτερικό βαμμένα με κίτρινο, κόκκινο και βαθύ μπλέ χρώμα. Την κυκλική εστία της μεγάλης «αίθουσας τελετών» κάλυπτε ασβεστοκονίαμα με ζωγραφισμένες σπείρες και φλογόσχημο κόσμημα. Από την πλούσια ζωγραφική διακόσμηση των τοίχων σώθηκαν μόνο μικρά κομμάτια που απεικονίζουν σκηνές από την προετοιμασία και τη διεξαγωγή κάποιας μάχης. Γυναίκες στα παράθυρα του ανακτόρου παρακολουθούν την έκβαση των δραματικών γεγονότων. Είναι πολύ πιθανό πως η παράσταση που διάλεξε ο ηγεμόνας για να κοσμήσει το παλάτι του, αφηγείται μία από τις ηρωϊκές του περιπέτειες, όπως αυτές που διηγούνταν και οι ομηρικοί αοιδοί για να εξυμνήσουν την ανδρεία, ύψιστη αρετή του πολεμικού λαού των Μυκηναίων.

Η ανατολική πτέρυγα του Ανακτόρου

Ανατολικά και χαμηλότερα από το ανακτορικό συγκρότημα ιδρύθηκαν στο δεύτερο μισό του 13ου αι. (ΥΕ ΙΙΙ Β2) ιδιαίτερα σημαντικά κτήρια που συνδέονται άμεσα με τη λειτουργία του ανακτόρου. Η διώροφη **οικία των κιόνων** οργανώνεται γύρω από μία περίστυλη αυλή, διαθέτει ένα δωμάτιο μεγαρόσχημου τύπου και υπόγειους αποθηκευτικούς χώρους, στους οποίους βρέθηκαν πίθοι, εμπορικοί ψευδόστομοι αμφορείς καθώς και μία πινακίδα με Γραμμική Β΄ Γραφή. Το εκτεταμένο κτηριακό συγκρότημα διαφοροποιείται από τις συνήθεις οικίες με το μέγεθος, το περίγραμμά του και το γεγονός ότι

ενσωματώνει στοιχεία από την ανακτορική αρχιτεκτονική. Το **εργαστήριο των καλλιτεχνών** στα δυτικά αυτού περιλαμβάνει σειρά δωματίων γύρω από μία στενόμακρη αυλή, στα οποία βρέθηκαν ημίεργα αντικείμενα, ακατέργαστες πρώτες ύλες, πολύτιμοι και ημιπολύτιμοι λίθοι που βεβαιώνουν τη χρήση του ως εργαστήριο του ανακτόρου για την κατεργασία του ελεφαντόδοντου και την κατασκευή κοσμημάτων. Μία τριγωνική αυλή χωρίζει τα συγκροτήματα αυτά από τα **κτήρια Γ και Δ** που προσαρμόζονται στα τείχη της βόρειας και νότιας πλευράς. Η χρήση τους δεν είναι σαφής, είναι όμως πιθανό πως ανήκαν στην ανατολική πτέρυγα του ανακτόρου και εξυπηρετούσαν λειτουργίες σχετιζόμενες με την κατεργασία και την αποθήκευση. Όλα τα κτήρια καταστράφηκαν από φωτιά στα τέλη του 13ου αι. π.Χ. (ΥΕ III Β2-IIIΓ).

Οι Βόρειες Αποθήκες

Επίμηκες διώροφο κτήριο με πέντε δωμάτια στο ισόγειο. Κτίστηκε κατά την ΥΕ III Β2 (1250-1200 π.Χ.) με πρόσοψη στο δρόμο που οδηγούσε από τη βόρεια πύλη προς τη βορειοανατολική επέκταση και την οικία των κιόνων. Στο ισόγειο βρέθηκαν πίθοι για αποθήκευση ξηράς τροφής και άλλα αγγεία. Στο δεύτερο όροφο φυλάσσονταν αντικείμενα από ελεφαντόδοντο, μολύβι, χαλκό και ημιπολύτιμους λίθους, καθώς και δύο τμήματα πήλινης πινακίδας με γραμμική Β' γραφή που κατέρρευσαν, όταν το κτήριο καταστράφηκε από πυρκαγιά στα τέλη της ΥΕ III Β2 (1200 π.Χ.) και εγκαταλείφθηκε. Τα ευρήματα που παρουσιάζονται στο Μουσείο Μυκηνών υπενθυμίζουν το διοικητικό έλεγχο που ασκούσε η κεντρική διοίκηση του ανακτόρου.

Η Βορειοδυτική συνοικία και η Βόρεια Κλιτύς

Στην ΒΔ καμπή του τείχους, πάνω από την Πύλη των Λεόντων, ιδρύθηκαν μετά τα μέσα του 13^{ου} αι. π.Χ. τα κτήρια Ν, Ι και ΙΙ που απαρτίζουν τη Βορειοδυτική συνοικία. Τα υπόγεια δωμάτια τους πρέπει να είχαν αποθηκευτική χρήση. Τα κτήρια καταστράφηκαν από σεισμό στα τέλη του 13^{ου} αι. π.Χ. και εγκαταλείφθηκαν. Στα ερείπιά τους απεκρύβησαν δύο θησαυροί χάλκινων αντικειμένων (όπλα, τάλαντο χαλκού και δύο βιολόσχημες

πόρτες). Ανατολικά αυτών στη βόρεια κλιτύ της ακρόπολης ιδρύθηκαν την ίδια εποχή το κτήριο Μ και γύρω από αυτό δωμάτια που χρησίμευσαν ως αποθηκευτικοί χώροι. Για αποθηκευτική χρήση προοριζόνταν και τα τρία δωμάτια που χτίστηκαν μέσα στο τείχος της βόρειας πλευράς, ενώ δίπλα τους ένα τέταρτο δωμάτιο είχε οξυκόρυφη στέγη, όπως οι περίφημες γαλαρίες της Τίρυνθας. Οι χώροι αυτοί χρησιμοποιήθηκαν μέχρι και τα τέλη της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου (12^{ος} αι. π.Χ.)

Η ανεύρεση στην ευρύτερη αυτή περιοχή χάλκινων και λίθινων εργαλείων, πρώτων υλών, αντικειμένων λατρευτικής χρήσης, ξηράς τροφής, αλλά και η παρουσία από εκατοντάδες χάντρες από υαλόμαζα και ήλεκτρο, καθώς και τα δύο πλακίδια φαγεντιανής με τη δέλτο του Φαραώ Αμένοφι του ΙΙΙ, ίσως υποδηλώνουν μία μικτή χρήση για τα κτηριακά συγκροτήματα που θα φιλοξενούσαν εργαστήρια και αποθήκες, όπως τα αντίστοιχά τους στην Κάτω Ακρόπολη της Τίρυνθας.

Η Νοτιοδυτική Συνοικία

Στη νοτιοδυτική κλιτύ της Ακρόπολης, νότια της οικίας Τσουντα, χτίστηκαν στα μέσα του 13ου αιώνα π.Χ. (ΥΕ ΙΙΙΒ2) σε διαδοχικά άνδηρα 11 περίπου οικίες που χωρίζονταν από διαδρόμους και κλίμακες. Τα περισσότερα κτήρια είχαν καθαρά οικιστική χρήση, ενώ ορισμένα που κοσμούνταν με τοιχογραφίες ή διέθεταν βωμό και έδρανα στέγαζαν προφανώς θρησκευτικές δραστηριότητες. Μετά τον καταστροφικό σεισμό, στα τέλη του 13ου αιώνα π.Χ., ορισμένες οικίες εγκαταλείφθηκαν, ενώ άλλες επισκευάστηκαν και παρέμειναν σε χρήση και στο 12ο αιώνα π.Χ. (ΥΕ ΙΙΙ Γ).

Το Θρησκευτικό Κέντρο

Το Θρησκευτικό Κέντρο της Ακρόπολης των Μυκηνών, ένα σύμπλεγμα ναών, ιερών και προσαρτημάτων ιδρύθηκε στη νοτιοδυτική πλαγιά της ακρόπολης, στο μέσο της κατοικημένης περιοχής, και σε χαμηλότερο επίπεδο από το ανάκτορο. Τα κτήρια που το συναποτελούν κτίστηκαν στο διάστημα από το τέλος του 14^{ου} μέχρι τα μέσα του 13^{ου} αι. π.Χ., μερικά μάλιστα πρέπει να προϋπήρχαν του οχυρωματικού περιβόλου. Η κύρια πρόσβαση στα ιερά γινόταν μέσω της πομπικής οδού που οδηγούσε στο μεγάλο κλιμακοστάσιο

και στο ανάκτορο. Στο χώρο μπορούσε όμως κανείς να μπει και από την περιοχή της νότιας οικίας αλλά και από την αυλή στα δυτικά. Η πρόσβαση στο θρησκευτικό κέντρο από την πομπική οδό γινόταν μέσω μιας μνημειακής εισόδου που οδηγούσε σε αυλή με βωμό, την οποία πλαισίωναν δύο κτήρια, το λεγόμενο Μέγαρο στα δυτικά και το ιερό Γ στα ανατολικά αυτής. Το Μέγαρο αποτελείται από δύο χώρους, από τους οποίους ο εσωτερικός διαθέτει εστία. Τα Ιερό Γ είναι επίσης δίχωρο με λίθο για τις θυσίες και πεταλόσχημη εστία στο πρώτο και ένα τυφλό δεύτερο χώρο που έχει θεωρηθεί ως το άδυτο του Ιερού. Ακολουθεί σε χαμηλότερο επίπεδο η λεγόμενη «Οικία Τσουντα», ένα διώροφο κτήριο που ίσως χρησίμευε ως κατοικία των ιερέων. Δίπλα της βρίσκεται η κεντρική αυλή του συγκροτήματος του Θρησκευτικού Κέντρου με ένα λιθόκτιστο κυκλικό βωμό. Σ' αυτήν είχαν την πρόσοψη τους τα δύο σημαντικότερα κτήρια του συγκροτήματος ο Ναός και το Δωμάτιο της Τοιχογραφίας.

Ο Ναός ή κτήριο των Ειδώλων

Ο Ναός αποτελεί ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα κτήρια του Θρησκευτικού Κέντρου κυρίως χάρη στα σημαντικά και πολυάριθμα ευρήματά του, μεταξύ των οποίων πρωτεύουσα θέση κατέχουν τα ανθρωπόμορφα είδωλα. Το κύριο δωμάτιο (18) περιλαμβάνει μία κεντρική εστία και σειρά από βαθμιδωτά έδρανα κατά μήκος του βόρειου τοίχου του. Ένα από τα είδωλα βρέθηκε σχεδόν ακέραιο στην αρχική του θέση, στο ανατολικό έδρανο, μαζί με μία φορητή πήλινη εστία. Μία κλίμακα προσαρτημένη στον ανατολικό τοίχο του δωματίου οδηγούσε σε ένα υπερυψωμένο δωμάτιο (19), στο οποίο είχαν αποθηκευθεί θραυσμένα πολυάριθμα αντικείμενα που σχετίζονται με λατρευτικές τελετουργίες. Τα είδωλα με ανθρώπινα χαρακτηριστικά, φίδια, φορητές εστίες, αγγεία, καθώς και ένας θησαυρός πολύτιμων αντικειμένων σφραγίσθηκαν στο δωμάτιο αυτό αλλά και σε μία κόγχη στη βορειο-δυτική γωνία του κτηρίου μετά από μία καταστροφή στα τέλη του 13^{ου} αιώνα π.Χ.

Το Κτήριο του δωματίου με την τοιχογραφία

Ακόμη χαμηλότερα προς το τείχος υπήρχε ακόμη ένα κτήριο, το κεντρικό δωμάτιο του οποίου κοσμούσε μία τοιχογραφία. Η κεντρική εστία, η τοιχογραφία και ο βωμός, καθώς και τα υπόλοιπα πολύτιμα ευρήματα το καθιστούν μία από τις σημαντικότερες ανακαλύψεις στις Μυκήνες. Ένας μικρός αποθηκευτικός χώρος πίσω από τον τοίχο με την τοιχογραφία περιείχε μεγάλο αριθμό αγγείων, θραύσματα ελεφαντοστέινων αντικειμένων και κοσμήματα. Ένα μεμονωμένο γυναικείο ειδώλιο με ανυψωμένα χέρια που είχε τοποθετηθεί σε χαμηλό έδρανο, σε σημείο αθέατο από την πόρτα, πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί ως λατρευτικό αντικείμενο.

Τα κτίσματα του Θρησκευτικού Κέντρου υπέστησαν σοβαρές ζημιές στο τέλος του 13ου αι. π.Χ. (ΥΕ ΙΙΒ2) από έναν ισχυρό σεισμό, επισκευάστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν ξανά σε μικρότερη κλίμακα. Λίγο αργότερα καταστράφηκαν από μία τοπική πυρκαγιά και εγκαταλείφθηκαν. Τον 12ο αι. π.Χ. (ΥΕ ΙΙΙΓ) κατά τη διάρκεια της βαθμιαίας παρακμής της ακρόπολης, η περιοχή κατελήφθη από κατοικίες που χρησιμοποιήθηκαν μέχρι το τέλος της Μυκηναϊκής εποχής.

Το συγκρότημα της Νότιας Οικίας

Η Νότια Οικία, αμέσως βορειοδυτικά του Θρησκευτικού Κέντρου, οικοδομήθηκε πάνω σε τεχνητό άνδρηο με ισχυρά θεμέλια. Η ίδρυσή της ανάγεται στο 13^ο αι. π.Χ. και μάλλον προϋπήρχε της δυτικής επέκτασης του οχυρωματικού περιβόλου. Η τοιχοδομία του ισογείου ήταν λιθόκτιστη με ξυλοδεσιές, ενώ οι τοίχοι των δύο επάνω ορόφων ήταν χτισμένοι με ωμές πλίνθρες και παρόμοιες ξυλοδεσιές. Η είσοδος στο συγκρότημα βρισκόταν στα δυτικά, απέναντι από τον Ταφικό Κύκλο Α'. Όπως και πολλά άλλα κτήρια της ευρύτερης περιοχής, η Νότια Οικία καταστράφηκε από φωτιά στο τέλος του 13ου αιώνα π.Χ. αφήνοντας πολύ λίγα ευρήματα που θα μπορούσαν να διευκρινίσουν τη χρήση του κτηρίου. Μεταξύ αυτών το πιο αξιόλογο είναι ο εισηγμένος από τη Χαναάν αμφορέας που καταδεικνύει την έκταση του μυκηναϊκού εμπορίου.

Οι οικίες του Κρατήρα των Πολεμιστών και της Αναβάθρας

Τα δύο κτήρια μεταξύ του Ταφικού Κύκλου Α΄ και της Νότιας Οικίας ιδρύθηκαν πιθανώς μετά την κατασκευή της επέκτασης του οχυρωματικού περιβόλου. Στα ερείπια του πρώτου βρέθηκε ο περίφημος κρατήρας με την παράσταση των πολεμιστών που χρονολογείται στα μέσα του 12ου αι. π.Χ.

Το δεύτερο διέθετε ένα μεγαρόσχημο δωμάτιο και τρία μικρότερα που ίσως χρησίμευαν ως αποθήκες. Εδώ βρέθηκε η τοιχογραφία με την παράσταση των «Γυναικών στο Παράθυρο», ενώ από την ευρύτερη περιοχή προέρχεται και η μοναδική γυναικεία κεφαλή από επιχρωματισμένο ασβεστόλιθο που έχει ερμηνευθεί ως απεικόνιση θεότητας ή σφίγγας. Και τα τρία αντικείμενα κοσμούν σήμερα το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η Σιταποθήκη

Ένα ιδιόμορφο διώροφο κτήριο κατασκευάστηκε μετά τη δεύτερη οικοδομική φάση του τείχους (1250 π.Χ.). Στα δύο υπόγεια δωμάτιά του βρέθηκαν απανθρακωμένα κατάλοιπα σιτηρών (κριθάρι, σιτάρι και βίκος) σε αποθηκευτικά δοχεία και έδωσαν το όνομά τους στο κτήριο ερμηνεύοντας ταυτόχρονα και τη χρήση του, ενώ κατά μία άλλη εκδοχή αποτελούσε κατάλυμα της φρουράς. Η ονομασία αυτή χαρακτήρισε και την κατηγορία της κεραμικής (σιταποθήκης) που προήλθε από το στρώμα καταστροφής του κτηρίου (ΥΕ ΙΙΙ Γ μέση: 1150-1100 π.Χ.).

ΚΤΗΡΙΑΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ

Στη βόρεια και στη βορειοδυτική κλιτύ, εξωτερικά της Ακρόπολης των Μυκηνών, κτίστηκαν ευρύχωρα κτηριακά συγκροτήματα που στέγασαν μία σειρά λειτουργίες εκτός από την καθαρά οικιστική χρήση τους. Όπως μαρτυρούν τα πλούσια ευρήματά τους, στεγάστηκαν σ' αυτά τα σπίτια εργαστήρια για την κατεργασία εξωτικών υλικών, αποθηκευτικοί χώροι των βασικών ειδών εξαγωγής, όπως το κρασί, το λάδι και το μαλλί, καθώς και χώροι σχετιζόμενοι με τη διαχείριση προϊόντων και αγαθών. Η διακόσμηση ορισμένων από αυτά με τοιχογραφίες, η ανεύρεση πινακίδων με Γραμμική Β γραφή, η μεγάλη αξία των αποθηκευόμενων προϊόντων αλλά και η δυνατότητα παραγωγής ειδών κύρους από εισηγμένες πρώτες ύλες

μαρτυρούν την άμεση σχέση που είχαν οι ιδιοκτήτες τους με το ανάκτορο. Είναι πολύ πιθανόν ότι τα συγκροτήματα αυτά αποτελούσαν παραρτήματα που λειτουργούσαν έξω από την Ακρόπολη τόσο λόγω έλλειψης ζωτικού χώρου στο εσωτερικό της οχύρωσης, όσο και για τη διευκόλυνση των εμπορικών συναλλαγών που πραγματοποιούνταν για λογαριασμό του ανακτόρου.

Η Οικία στις Πλάκες

Στα βόρεια της Ακρόπολης και δίπλα στο ρέμα της Κοκορέτσας κτίσθηκε στο 2^ο μισό του 13^{ου} αιώνα (ΥΕ IIIB 2) μία οικία σε δύο άνδρα με επιχρισμένα δάπεδα και τοίχους. Εξαιρετικό δείγμα μικρογραφικής τοιχογραφίας από την οικία στις Πλάκες αποτελεί η παράσταση κρανοφόρων άοπλων ανδρών που προσφέρουν δώρα. Στα υπόγεια δωμάτια βρέθηκαν οι σκελετοί τριών ενηλίκων και ενός παιδιού που καταπλακώθηκαν στη διάρκεια του σεισμού που κατέστρεψε το σπίτι στα τέλη του 13^{ου} αιώνα π.Χ.

Οικίες στο χώρο του Μουσείου

Στη βόρεια κλιτύ της Ακροπόλεως ιδρύθηκε ένα εκτεταμένο κτηριακό συγκρότημα, η οικία του Τάφου των Τριπόδων, το οποίο ήταν σε χρήση από την ΥΕ IIIB έως και την ΥΕ IIIΓ πρώιμη περίοδο (1300-1150 π.Χ.). Στη συνέχεια ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για ενταφιασμούς. Ένας από τους επτά τάφους που ερευνήθηκαν ήταν πλούσια κτερισμένος και ανήκε πιθανά σε ένα χαλκουργό που είχε ταφεί μαζί με το απόθεμα του εργαστηρίου του. Στα βορειοδυτικά της οικίας των Τριπόδων εντοπίστηκε ένα κτήριο με εργαστηριακή χρήση που είχε την ίδια διάρκεια χρήσης με την οικία των Τριπόδων.

Η Οικία του Οινεμπόρου και το κτήριο του Κυκλωπείου Αναλήματος

Στο δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα (ΥΕ IIIA 2) οικοδομήθηκε στα βορειοδυτικά της Ακρόπολης η οικία του Οινεμπόρου που έλαβε το όνομά της από τους 50 ψευδόστομους αμφορείς που βρέθηκαν εκεί και χρησιμοποιήθηκαν πιθανά για την εξαγωγή κρασιού.

Πάνω στα ερείπιά της ιδρύθηκε στην πρώιμη ΥΕ ΙΙΒ περίοδο (αρχές του 13^{ου} αι. π.Χ.) το Κτήριο του Κυκλωπείου Αναλήμματος, αποτελούμενο από το Βόρειο και το Νότιο Μέγαρο. Κτισμένα ως αναλήμματα, με ισχυρή, κυκλώπειας μορφής, τοιχοδομία, καταστράφηκαν από φωτιά πιθανά στο τέλος της ίδιας περιόδου.

Η Οικία Πέτσα

Στα βορειοανατολικά της οικίας του Οινεμπόρου ιδρύθηκε, στο δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα (ΥΕ ΙΙΑ 2), η οικία Πέτσα, που πήρε ο όνομά της από τον ανασκαφέα. Διέθετε δύο πτέρυγες στη μία από τις οποίες υπήρχαν υπόγεια δωμάτια που χρησίμευαν ως αποθήκες. Εκεί βρέθηκαν περί τα 500 αχρησιμοποίητα αγγεία που φυλάσσονταν τακτοποιημένα κατά σχήματα σε ράφια. Εκτός από πολυάριθμα ειδώλια βρέθηκε και τμήμα μιας πήλινης πινακίδας με Γραμμική Β' γραφή που θεωρείται ως η αρχαιότερη στην ηπειρωτική Ελλάδα. Οι οικίες καταστράφηκαν από φωτιά στα τέλη του 14^{ου} αιώνα.

Η Συνοικία του Λαδεμπόρου

Το κτηριακό συγκρότημα που αποτελείται από τέσσερις οικίες κτίστηκε στις αρχές του 13ου αιώνα π.Χ. (ΥΕ ΙΙΒ1) στην κλιτύ δυτικά της κεντρικής οδού προς την Ακρόπολη. Λειτουργήσε ως παράρτημα της κεντρικής διοίκησης του ανακτόρου και καταστράφηκε από φωτιά στα μέσα του 13ου αιώνα. π.Χ.

Το αρχαιότερο κτήριο, η Δυτική οικία, επόπτευε πιθανά όλο το συγκρότημα και εκτός από οικιστική χρήση στέγαζε διοικητικές λειτουργίες, όπως μαρτυρούν οι πινακίδες της Γραμμικής Β' που περιέχουν στοιχεία για τη σίτιση του προσωπικού.

Η οικία των Ασπίδων, ένα ισόγειο κτήριο με μοναδικό περίγραμμα, πήρε το όνομά της από τα ελεφαντοστέινα ομοιώματα και τα ανάγλυφα πλακίδια με οκτώσχημες ασπίδες που βρέθηκαν εκεί. Χρησιμοποιήθηκε ως αποθήκη εξωτικών υλών, διαμετακομιστικό κέντρο και εργαστήριο επιπλοποιίας, όπως προκύπτει από το μεγάλο αριθμό λίθινων αγγείων, κατεργασμένων τμημάτων ελεφαντόδοντου και αντικειμένων από φαγεντιανή.

Το ισόγειο της διώροφης οικίας του Λαδεμπόρου με τη μνημειώδη πρόσοψη χρησιμοποιήθηκε για την αποθήκευση λαδιού και μαλλιού, ενώ στον όροφο βρίσκονταν ιδιωτικά διαμερίσματα και το αρχείο των πινακίδων της Γραμμικής Β΄ Γραφής. Οι κρητικής προέλευσης πολυάριθμοι ψευδόστομοι αμφορείς βεβαιώνουν τις μεγάλης τάξεως συναλλαγές με τους Μινωίτες.

Η επίσης διώροφη οικία των Σφιγγών είχε παρόμοια χρήση με αυτή της οικίας των Ασπίδων, ενώ στέγαζε παράλληλα και διοικητικές λειτουργίες, όπως βεβαιώνουν τα ενεπίγραφα σφραγίσματα και οι πινακίδες της Γραμμικής Β΄ γραφής. Η ονομασία της οφείλεται στα ελεφάντινα πλακίδια με παραστάσεις σφιγγών.

Οι Οικίες του λόφου της Παναγίας

Στα βόρεια του “Θησαυρού του Ατρέως”, στο λόφο της Παναγίας, κτίστηκε στις αρχές του 13ου αιώνα π.Χ. (ΥΕ ΙΙΒ1) ένα συγκρότημα τριών οικιών που αποτελούν τυπικό δείγμα των απλών σπιτιών της Μυκηναϊκής εποχής. Εκατέρωθεν ενός διαδρόμου παρατάσσονται αφενός δωμάτια με τριμερή διάταξη και αφετέρου σειρά ομοιόμορφων αποθηκευτικών χώρων. Οι οικίες καταστράφηκαν από σεισμό που καταπλάκωσε κάτω από τα ερείπια μία γυναίκα μέσης ηλικίας. Οι οικίες ΙΙ και ΙΙΙ, σε αντίθεση με την οικία Ι, επισκευάστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν για μικρό χρονικό διάστημα, οπότε η οικία ΙΙ καταστράφηκε από πυρκαγιά, ενώ η ΙΙΙ συνέχισε να χρησιμοποιείται ως τα τέλη της ΥΕ ΙΙΙΒ2 (1200 π.Χ.). Εκτός από τα συνήθη πήλινα σκεύη βρέθηκαν εδώ ειδώλια ζώων και μικκύλα αγγεία, ένα γυναικείο ειδώλιο από ελεφαντοστό, καθώς και το εξαιρετικό πήλινο ομοίωμα μιας μπότας.

Η ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (ΥΕ ΙΙΙ Γ: 12^{ος} αι. π.Χ.)

Το υπερτροφικό σύστημα διοίκησης των ανακτορικών χρόνων, το οποίο λειτούργησε με μεγάλη επιτυχία και είχε εντυπωσιακά αποτελέσματα για δύο αιώνες περίπου, κατέρρευσε σταδιακά στη διάρκεια του 13^{ου} αι. π.Χ. Η κατάρρευση προκλήθηκε από μια σειρά αλλαγών που διατάραξαν την ισορροπία του ανακτορικού κόσμου και οδήγησαν σε μια περίοδο με

περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες και σαφείς τάσεις αποδέσμευσης από την ανακτορική κηδεμονία.

Η εποχή «μετά τα ανάκτορα», έχει συνδεθεί με κλίμα ανασφάλειας και αναταραχές που υποκρύπτονται στις εικονογραφικές παραστάσεις με ανάλογο περιεχόμενο και απηχούν πιθανόν εχθροπραξίες μεταξύ των ηγεμόνων. Επίσης χαρακτηρίζεται από την εγκατάλειψη μεγάλου αριθμού οικισμών, ερήμωση της υπαίθρου και μαζικές μετακινήσεις προς τα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου, την Κρήτη, την Κύπρο και άλλες ασφαλείς περιοχές της ανατολικής Μεσογείου.

Εκτός από το γεγονός ότι μια νέα μορφή κεντρικής εξουσίας υποστηρίζει και κατευθύνει τις εξελίξεις τόσο στα πρώην ανακτορικά κέντρα που εξακολουθούν να κατοικούνται όσο και στα νέα κέντρα που αναδεικνύονται ως σημαίνοντα στη διάρκεια του 12^{ου} αιώνα, ποικίλες αλλαγές σηματοδοτούν την έξοδο από τον ανακτορικό τρόπο ζωής και το συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης. Μαζί με τη φυσιογνωμία του άνακτα εξαφανίζεται η γραφή, οι ανώτερες τέχνες και η οικοδομική δεινότητα παρακμάζουν, λατρευτικά στοιχεία και τελετουργίες, καθώς και τα αντικείμενα κύρους των ηγεμόνων, γίνονται όλο και πιο σπάνια, ενώ παρατηρούνται μείζονες αλλαγές στα ταφικά έθιμα.

Στην Αργολίδα, παρότι όλα τα μεγάλα ανακτορικά κέντρα υπέστησαν σημαντικές ζημιές, που αποδίδονται, αν και όχι πάντα με ασφάλεια, σε σεισμούς και συνακόλουθες πυρκαγιές, διαπιστώθηκε συνέχιση της κατοίκησης, έστω και με τελείως διαφορετική οργάνωση, καθώς και δείγματα ανασυγκρότησης.

Στις Μυκήνες μαρτυρούνται κατά τη διάρκεια του 12^{ου} αι. π.Χ. μια σειρά από καταστροφές οι οποίες στις περισσότερες περιπτώσεις οφείλονται σε πυρκαγιές που πιθανόν συσχετίζονται πιθανά με έντονη και επαναλαμβανόμενη κατά διαστήματα σεισμική δραστηριότητα. Η ακρόπολη αλλά και η ευρύτερη περιοχή έξω από τα τείχη συνεχίζει να κατοικείται, τίποτα όμως δεν θυμίζει πια την εικόνα των ανακτορικών χρόνων. Η ευρύτερη περιοχή του θρησκευτικού κέντρου καλύπτεται από τα ερείπια των καμένων και γκρεμισμένων κτηρίων αλλά επαναχρησιμοποιείται, μερικά νέα κτήρια

ιδρύονται στη μεγάλη αυλή του ανακτόρου και στην περιοχή της Οικίας των Κιόνων, ενώ συνεχίζει να χρησιμοποιείται και το στιβαρό κτήριο της Σιταποθήκης, το οποίο καταστρέφεται κατά την ΥΕ III Γ μέση περίοδο (1150-1100 π.Χ).

Τα νεκροταφεία των θαλαμωτών τάφων συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται, βεβαιώνοντας με τον αριθμό των ταφών -που συνοδεύονται τώρα από περισσότερα κεραμικά κτερίσματα- την ύπαρξη ενός αρκετά μεγάλου πληθυσμού στην περιοχή κατά τη μετανακτορική εποχή. Παράλληλα παρατηρούνται ορισμένες αλλαγές στα ταφικά έθιμα. Ο περίφημος «κρατήρας των πολεμιστών», που βρέθηκε στην επίχωση της ομώνυμης οικίας, αλλά και ένα περίτεχνα εικονογραφημένο αγγείο από την περιοχή του θρησκευτικού κέντρου έχουν θεωρηθεί ως σήματα μεμονωμένων τάφων που πιθανόν ανοίχτηκαν μέσα στην ισχυρή επίχωση των στρωμάτων καταστροφής ως προάγγελοι ενός τρόπου ενταφιασμού που θα καθιερωθεί κατά τους ιστορικούς χρόνους. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η ύπαρξη ενός τύμβου στην περιοχή Χάνια, 2.5 χιλιόμετρα ΝΔ της ακρόπολης των Μυκηνών, που μαρτυρεί για πρώτη φορά το έθιμο της καύσης στην Αργολίδα.

Η κατάρρευση του μυκηναϊκού ανακτορικού συστήματος διακυβέρνησης και το τέλος αυτού του λαμπρού πολιτισμού της ελληνικής προϊστορίας έχει αποδοθεί κατά καιρούς σε διάφορα αίτια. Φυσικές καταστροφές ή αλλαγές στο κλίμα, κοινωνικές αναταραχές στη μυκηναϊκή επικράτεια, αλλά και επιδρομές ξένων φύλων που αναγνωρίζονται ως οι Δωριείς της ελληνικής γραπτής παράδοσης ή και οι «Λαοί της Θάλασσας» των αιγυπτιακών πηγών, η κατάρρευση της αυτοκρατορίας των Χετταίων στην Ανατολή και η συνακόλουθη απώλεια των εμπορικών εταίρων των Μυκηναίων φαίνεται πως κατέφεραν σωρευτικά πλήγματα στο υπερσυγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης που δεν κατόρθωσε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την κρίση.

Η τελευταία αναλαμπή στα λιγοστά πρώην ένδοξα κέντρα και στους νέους οικισμούς οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα στη δυναμική της τάξης των εμπόρων και ναυτικών. Απαλλαγμένοι από την κηδεμονία του άνακτος, διαμόρφωσαν σταδιακά μια νέα κοινωνική, πολιτική και οικονομική πραγματικότητα που οδήγησε στην ίδρυση της πόλης-κράτους στους

ιστορικούς χρόνους. Αψευδής μάρτυρας αυτών των εξελίξεων είναι η σχεδόν αποκλειστική διασπορά των νέων κέντρων στα παράλια και η δημιουργία θαλασσινών δρόμων, κυρίως προς τη γνωστή από παλιά περιοχή προμήθειας πρώτων υλών στην Ανατολική Μεσόγειο.